

Eventyrlige Egypten

AF KIM RYHOLT

For den heldige forsker er forskningen en livsrejse ud i et fascinerende landskab. Dette landskab byder på en æstetik, der kan findes i glæden ved at søge løsninger på komplekse problemstillinger, se mønstre og sammenhænge og opnå ny indsigt; glæden ved at finde spændende nyt forskningsmateriale og nye teoretiske og metodiske tilgange; glæden ved de mange rejsemål verden over i forbindelse med feltarbejde og forskning; og ikke mindst glæden ved det alsidige persongalleri, man møder på rejsen, og med hvem der opstår forskellige interaktioner og samarbejder, og hvor der i visse tilfælde knyttes nære personlige forbindelser og livslange venskaber.

En rejse ud i det ukendte: Petese Fortællingerne

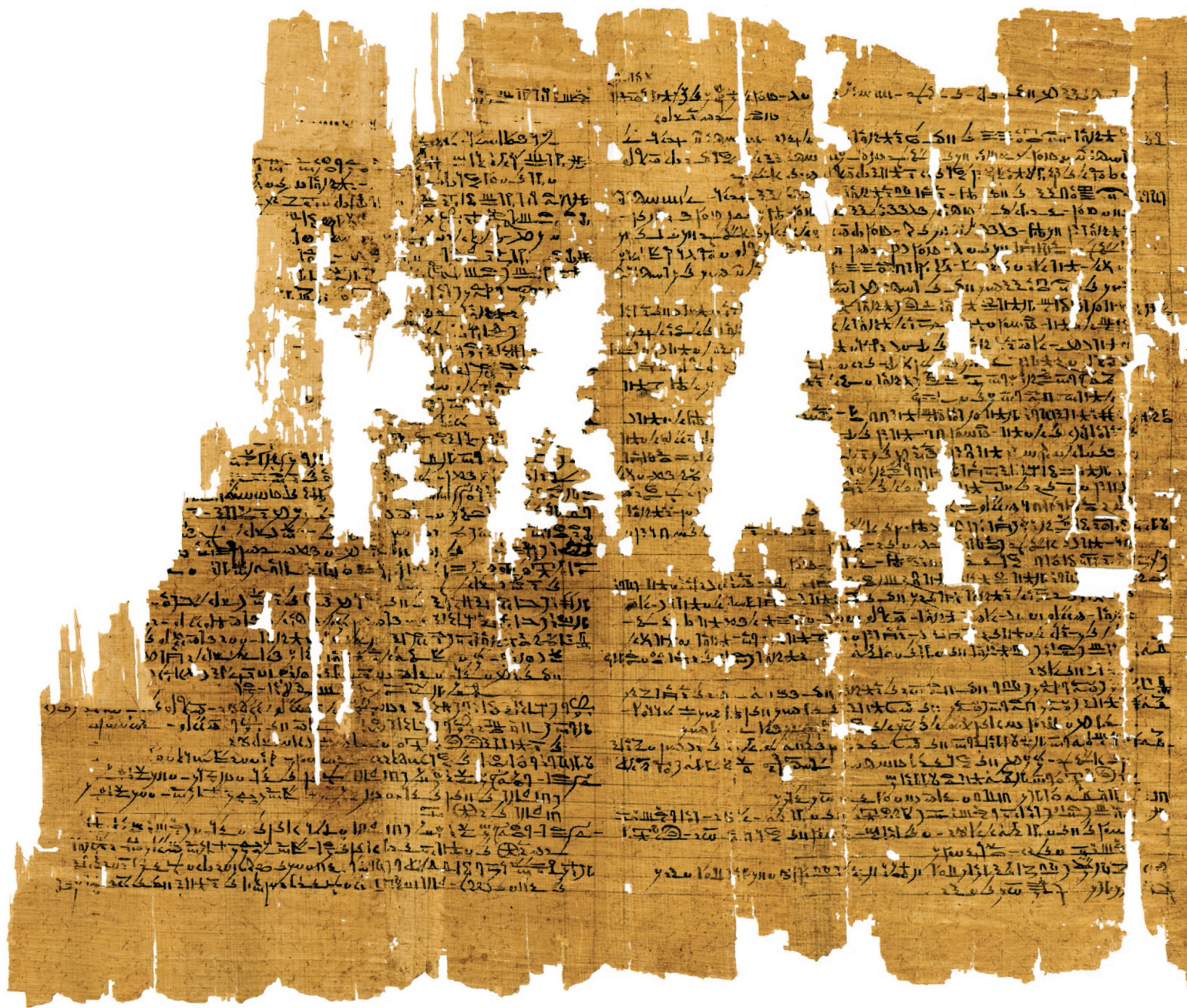
Hovedsporet i min personlige rejse begyndte med en småtraumatisk oplevelse. Jeg var i 1992 i den afsluttende fase af min kandidatuddannelse som egyptolog, dvs. studiet af den oldegyptiske kultur. Mit ønske havde været at specialisere mig i det »klassiske« historiske forløb, der dækker de to første årtusinder af den faraoniske kultur, ca. 3100-1070 f.Kr. Jeg var særligt interesseret i filologien og håbede på at arbejde med nyt kildemateriale, helst nogle af de mange forskningsmæssigt interessante papyrusdokumenter fra Det Mellemsø Rige (2000-1800 f.Kr.) eller Ny Rige (1550-1070 f.Kr.), der lå upubliceret hen i forskellige samlinger. Disse dokumenter er skrevet med den hieratiske skrift, der var en forsimplet udgave af den monumentale hieroglyfskrift og blev anvendt som håndskrift i dagligdagen. Den havde jeg lært at læse under et studieophold ved Freie Universität i Berlin i 1991. Det skulle imidlertid vise sig, at en række forskere allerede havde publikationsret til det meste af dette materiale. Min hovedunderviser og mentor ved Københavns Universitet, Paul John Frandsen, foreslog, at jeg i stedet skulle fokusere på Papyrus Carlsberg Samlingen, en omfattende samling af papyri, som Carlsbergfondet havde skænket universitetet i 1939. Det passede mig umiddelbart dårligt, da jeg på det tidspunkt ikke kendte meget til den sene fase af den egyptiske historie og i min ungdommelige naivitet fandt den af sekundær betydning. Der eksisterede

dengang - og stadig i dag - et skisma mellem den klassiske og den senere fase af den oldegyptiske kultur på samme vis, som det f.eks. gør sig gældende mellem den klassiske græske kultur og den senere hellenisme.

Det stod klart, at jeg måtte dreje mine studier i en helt ny retning. Heldigvis var tidspunktet gunstigt. I 1989 havde Frandsen modtaget en større bevilling fra Carlsbergfondet, der skulle tjene som en katalysator i forhold til at få papyrussamlingen studeret og publiceret (Frandsen 1993). Samlingen var blevet mere eller mindre glemt, efter at de to sidste tilknyttede forskere, Aksel Volten og Wolja Erichsen, var gået bort i 1960'erne uden at efterlade sig danske studerende.¹ Der blev nedsat en komité af de førende forskere indenfor faget, og nogle dygtige unge forskere blev også inviteret til København. Det betød, at jeg kunne få undervisning direkte i samlingen hos Michel Chauveau (senere professor ved École Pratique des Hautes Études i Paris), John Ray (professor ved University of Cambridge) og John Tait (professor ved University College London). Derefter var tiden inde til et længere målrettet studium, og i 1992 drog jeg afsted til Tyskland igen, denne gang for læse hos professor Karl-Theodor Zauzich ved Julius-Maximilians Universität i Würzburg, nestor inden for demotikken, dvs. studiet af tekster skrevet med den demotiske skrift, der i løbet af det første årtusinde f.Kr. gradvist erstattede hieratisk som håndskrift. Med mig havde jeg en række rejsestipendier, heriblandt en bevilling fra Dronning Margrethes og Prins Henriks Fond. Før afrejsen fik jeg anbefalet at finde et manuskript, som jeg kunne studere med henblik på at publicere det som et selvstændigt bind i den nyligt oprettede serie *The Carlsberg Papyri*. Det var ingen nem opgave, og mine forudsætninger var på det tidspunkt ikke optimale.

Hovedparten af Papyrus Carlsberg Samlingen består af resterne af det eneste omfattende tempelbibliotek fra oldtidens Egypten. Der er tale om ca. 400 manuskripter, som blev deponeret under hovedtemplet i oldtidsbyen Tebtunis i begyndelsen af det 3. århundrede e.Kr., da det af ukendte årsager blev forladt

1. De to forskere skulle dog sætte deres præg i udlandet, hvor de nuværende italienske og tyske demotiske skoler går tilbage til to studerende, der var uddannet af Volten og Erichsen.

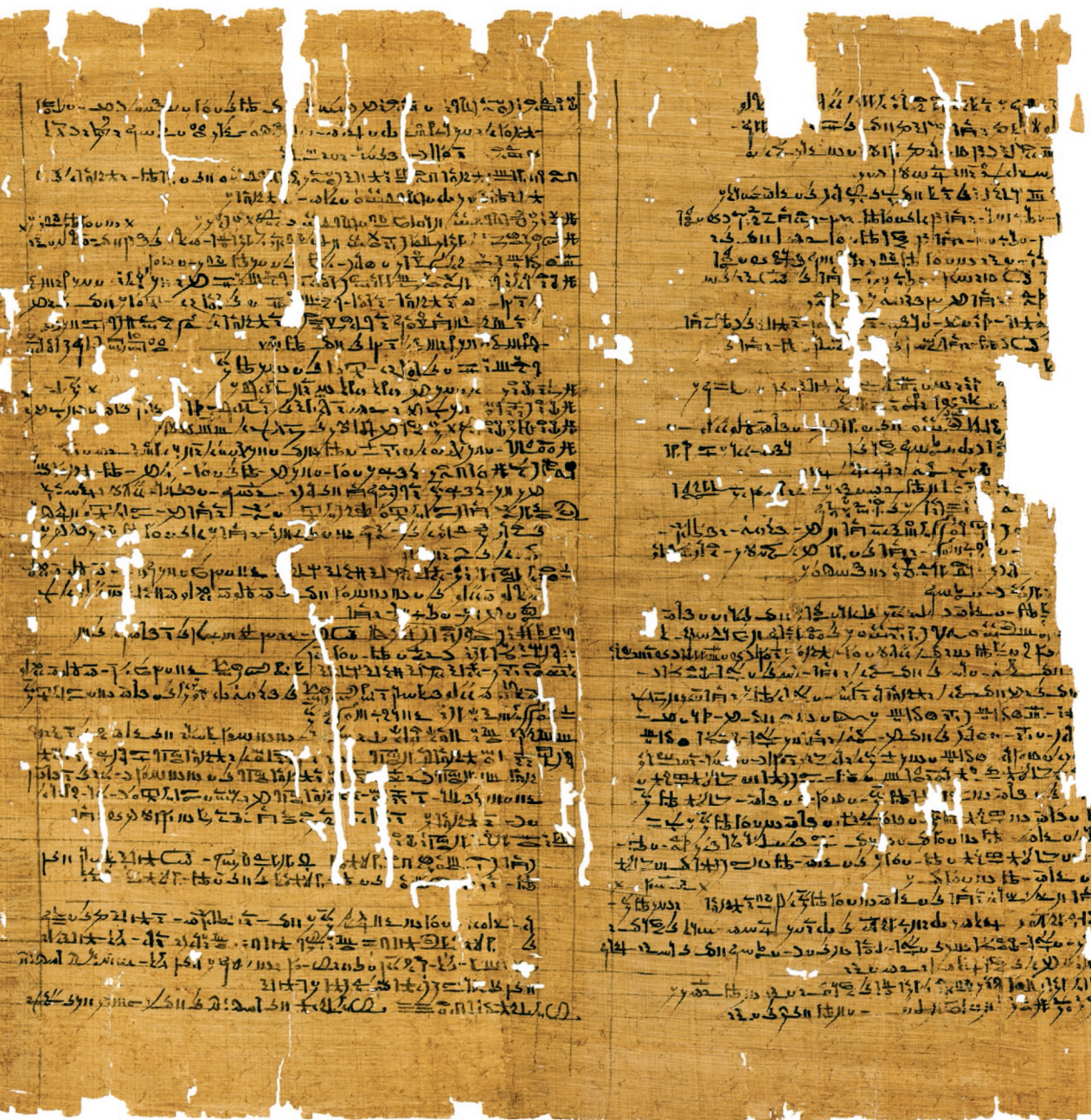

af præsteskrabet. Denne samling papyri er af uvurderlig betydning for forskningen, dels pga. dens unikke karakter, dels fordi den udgør det største samlede fund af oldegyptisk litteratur nogensinde (litteratur her bredt defineret). Manuskripterne er desværre meget fragmentariske. I gennemsnit er der bevaret mindre end 10% af et givent manuskript (figur 1).

Færre end 50 papyri var katalogiserede, da jeg påbegyndte mit arbejde, og der var tusindvis usorterede fragmenter. Den opgave, jeg stod overfor, svarer til at smide 400 puslespil i en container, blande dem alle sammen og fjerne 90% af brikkerne, for derpå at forsøge at finde ud af, hvilke brikker der hører sammen, og hvad vi kan lære af de fragmentariske billeder, de

danner. Dertil kommer, at den demotiske skrift er vanskelig at tyde og kun udforskes af ganske få på verdensplan.

Men jeg måtte i gang og orienterede mig i det omfattende materiale. Jeg kunne hurtigt konstatere, at kun et begrænset antal demotiske manuskripter havde såkaldte hjælpelinjer - lidt i stil med moderne notesblokke. Endvidere var de fleste af de demotiske tekster skrevet på »genbrugspapir«, dvs. papyri, der tidligere havde været anvendt til andre formål, men hvor bagsiden var blank og kunne anvendes til nye tekster.² Da der var et ret begrænset antal fragmenter med linjeret demotisk tekst, som desuden var skrevet på en ikke tidligere anvendt papyrus, besluttede jeg mig for

FIGUR 1. Et efter forholdene velbevaret papyrusmanuskript fra tempelbiblioteket i Tebtunis. Det er beskrevet med en mindst 1500 år gammel afhandling om himmellegemerne og deres betydning. Papyrus Carlsberg 1. Fundet i Tebtunis, Egypten. 2. årh. e.Kr. Foto: Papyrus Carlsberg Samlingen.

at undersøge dette materiale nærmere og kastede mig over den tekst, der umiddelbart var nemmest at læse (figur 2).

Det var mit ret simple grundlag for valget og studiet af det manuskript, jeg endte med. Og jeg var heldig, for den pågældende tekst skulle vise sig at være intet mindre end en klassiker fra oldtiden, nemlig *Petese Fortællingerne*, som jeg valgte at døbe værket.³

Petese Fortællingerne omhandler et emne, der stadig optager litteraturen: forholdet mellem mænd og kvinder. Der er tale om en antologi om gode og slemme kvinder, opbygget som en rammefortælling i stil med Tusinde og Én Nats Eventyr. Ifølge værkets introduktion og hovedfortælling blev det skabt af en vis Petese

på et tidspunkt, hvor han havde erfaret, at han var dødeligt syg og blot havde 35 dage tilbage at leve i. Denne Petese var ikke hvem som helst, men en profet fra det berømte tempel for solguden i Heliopolis, der var landets førende intellektuelle center. Han besluttede nu, at han hver dag resten af sit liv ville under-

2. De fleste af disse tekster stammede fra den græksprogede skatteforvaltning og må være solgt eller uddelt af staten efter brug, men der er også andre former for dokumenter. Et særligt interessant eksempel er et nyligt identificeret latinsk testamente, som er nedskrevet i det berømte Alexandria.

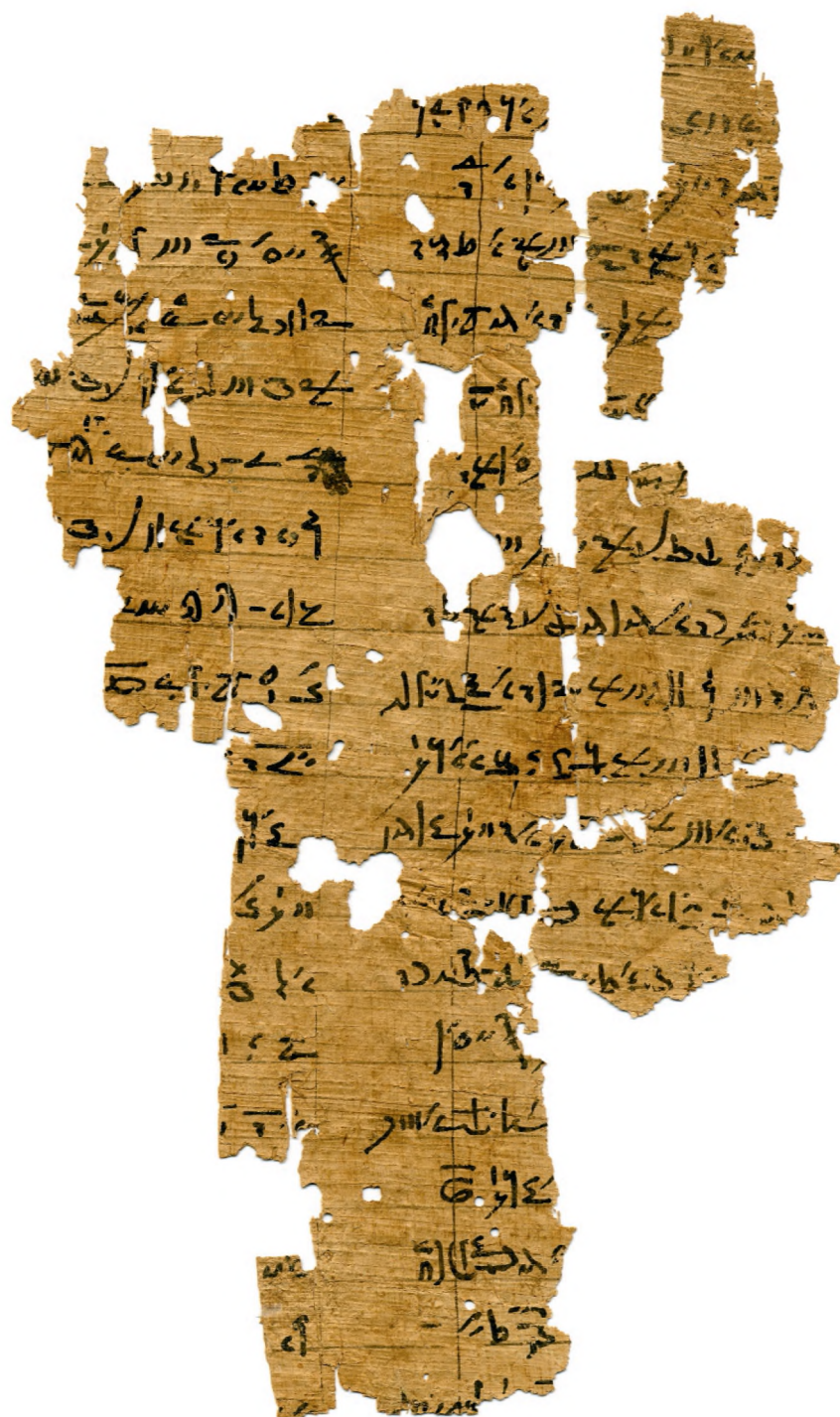
3. Senere er det lykkedes det mig at identificere yderligere manuskripter med afskrifter af Petese Fortællingerne. De er alle offentliggjort i Ryholt 1999 og 2006.

holdes med to fortællinger, én om gode kvinder og én om slemme kvinder, dvs. i alt 70 fortællinger, samt at disse fortællinger skulle samles som et litterært mindesmærke, der kunne sikre, at han blev husket af eftertiden. Interessant nok påstås det ikke, at Petese er forfatter til disse fortællinger, men blot at han sørgede for, at de blev samlet. Det kan meget vel afspejle faktiske forhold, for så vidt som mange af historierne sandsynligvis var i omløb, før de indgik i det samlede værk. Hvis dette på sigt kan bevises at være tilfældet, vil vi her have at gøre med en proces, der minder om brødrene Grimms indsamling og udgivelse af eventyr i en langt senere tid. Med deres veldokumenterede aktivitet i tankerne må det naturligvis også overvejes, at de oldegyptiske historier kan være delvist gendigtede, f.eks. så de fik en passende længde i forhold til det samlede værk.

Da jeg havde fået samlet de forskellige brudstykker af værket og oversat dem, var den næste opgave at sætte det ind i en litterær og historisk kontekst i det omfang, det kunne lade sig gøre. Det er naturligvis ingen nem opgave, når man står over for et mere end to tusinde år gammelt stykke litteratur, men det skulle vise sig, at der var et langt større potentiale, end jeg havde turdet håbe.

Det bringer os til den første overraskelse. Værket er som sagt temmelig fragmentarisk overleveret, men til alt held kendte jeg allerede en af de bedst bevarede fortællinger fra Herodots *Historie*. Herodot besøgte Egypten i midten af det 5. århundrede f.Kr. og efterlod en detaljeret rejseberetning.

I hans værk indgår en række fortællinger, og i 2. bog, kap. 111 beretter han, at en unavngiven konge – han kalder ham ‘Pheros’, hvilket blot er en græsk gengivelse af ‘farao’ – en dag ville slappe af på kongeskibet. Imidlertid bryder der et uvejr løs, mens han er på floden, og i raseri kaster han et spyd i Nilen. Det var en blasfemisk handling, eftersom Nilens vande bragte liv og velstand til Egypten og derfor blev betragtet som hellig. Guderne beslutter at straffe kongen og fratager ham synet. Efter mange år som blind sover han en dag i et tempel og modtager et drømmevarsel: Hvis han vasker sine øjne med urin fra en tro kvinde, vil han få sit syn igen. Det lyder jo umiddelbart som en nem opgave, og kongen beder straks om en urinprøve fra sin hustru, men han forbliver blind – formodentlig til sin store overraskelse. Heldigvis har han et stort hof, og han beordrer straks urinprøver fra alle sine stormænds hustruer, men han har stadig ikke heldet med sig. Det lykkes dog til sidst at finde en tro kvinde. Herodot beretter ikke, hvem

FIGUR 2. Brudstykke af historien om den blinde farao, der indgår i antologien *Petese Fortællingerne*. Papyrus Carlsberg 324. Fundet i Tebtunis, Egypten. 2. årh. e.Kr. Foto: Papyrus Carlsberg Samlingen.

hun er. I Diodors langt senere gengivelse af samme fortælling (1. årh. f.Kr.) er det gartnerens hustru, men den detalje har han nok selv tilføjet for at danne en social kontrast. I alle fald ender historien godt for kongen, der får sit syn igen og gifter sig med den pågældende kvinde. De utro kvinder går det mindre godt; kongen lader dem alle brænde.

Den egyptiske udgave af historien, som vi nu har til rådighed, består af de samme grundelementer. Kongen vil slappe af i sit kongeskib på Nilen, og der rejser sig et uvejr, men her kastes spyddet i brystet på en mand og ikke i Nilen. Kongen bliver dog ligeledes straffet med blindhed og ender med at modtage et drømmevarsel, mens han sover i et tempel. Den måske mest bemærkelsesværdige forskel er, at kongen her skal vaske sine øjne med *tårer* fra en tro kvinde og ikke med urin, som Herodot skriver. Det giver bedre mening i en egyptisk sammenhæng, da vi her ser, at et element fra øjet på et moralsk rent menneske (kvinden) på symbolsk vis kurerer øjet på et urent menneske (kongen). Hvordan tårer blev til urin i den græske oversættelse, er svært at afgøre. Måske valgte Herodot bevidst at »forbedre« teksten, fordi han vidste, at urin indgik i visse former for medicin, eller blot for at gøre den mere bemærkelsesværdig. Eller måske kendte hans egyptiske tolk ikke ordet for tåre på græsk og omformulerede det derfor som f.eks. »vand fra en kvinde«, hvilket blev misforstået. Mulighederne er mangfoldige.

Udover, at vi her har en sjælden mulighed for at sammenligne en af Herodots egyptiske historier med en originaltekst, kaster eksemplet også lys over, hvor længe nogle af disse historier var i omløb. Herodot hørte historien om den blinde konge i midten af det 5. århundrede f.Kr., og den var stadig i omløb helt op i det 3. århundrede e.Kr., omkring syv hundrede år senere. Om den allerede indgik i antologien om gode og slemme kvinder på Herodots tid, kan ikke afgøres på det foreliggende kildegrundlag.

Der indgår flere betydningsfulde detaljer i den egyptiske tekst, bl.a. at fortællingen om den blinde konge fandt sted i begyndelsen af den såkaldte saïtiske tid, dvs. i første halvdel af det 7. århundrede f.Kr., samt at den tro kvinde stammede fra byen Herakleopolis. Det er interessant, fordi der netop i tidlig saïtisk tid blev indgået en vigtig politisk alliance mellem kong Psammetik I (664-610 f.Kr.) og en magtfuld militærmand i Herakleopolis. Sidstnævnte giftede sig med en prinsesse, der enten var Psammetiks søster eller datter, og fik overdraget magten i det halve kongerige mod syd. Ægteskabet var et led i kongens flerstrengede og succesfulde strategi for at samle Egypten til ét rige, efter at det havde været splittet mellem flere magthavere igennem mange generationer. Disse omstændigheder tyder på, at historien om den blinde konge oprindeligt indskrev sig i kendte historiske begivenheder.

Ser vi længere tilbage i tiden, er der et andet værk,

som *Petese Fortællingerne* har slående ligheder med, nemlig *Fortællinger fra Kong Kheops' Hof*. Kheops (omkring 2550 f.Kr.) er som bekendt navnet på den konge, der opførte den største pyramide i Egypten. Værket, der bærer hans navn, er kun overleveret i et enkelt, knap fire tusinde år gammelt manuskript, og såvel begyndelsen som slutningen er gået tabt. Det fremgår dog klart, at kongen gerne vil underholdes med lærerige fortællinger, akkurat som Petese. Det er hans sønner, prinserne, der sørger for underholdningen. De kæmper om hans gunst og muligvis endda om, hvem, han vil vælge som sin tronarving. Tre af fortællingerne er nogenlunde intakte, og de har det til fælles, at de fokuserer på forskellige aspekter af kvinders væsen – ifølge deres utvivlsomt mandlige forfatter. Den første handler om en utro kvinde, den næste om en ulogisk kvinde og den tredje om en illoyal kvinde. Der er altså atter tale om en antologi om kvinder, og også dette værk er struktureret som en rammefortælling: Sønnerne skiftes til at præsentere en historie, hvorpå hovedfortællingen genoptages. Værket findes oversat i alle moderne antologier med oldegyptisk litteratur, og jeg vil ikke gå i flere detaljer her. Det væsentlige i denne sammenhæng er, at *Petese Fortællingerne* indskrives sig i en litterær tradition om kvindefortællinger i form af antologier, og at denne tradition strækker sig over mindst to tusinde år af den oldegyptiske historie.

En anden spændende overraskelse er det fænomen, som er uhyre sjældent i forbindelse med oldegyptisk litteratur, at andre samtidige værker refererer til *Petese Fortællingerne* med titelangivelse. Værket bestod som sagt af 35 fortællinger om gode kvinder og 35 fortællinger om slemme kvinder. De to grupper gik under hver sin samlebetegnelse, der kan oversættes med *Kvindens Ros* og *Kvindens Hån*, hvor sidstnævnte skal forstås som det, man håner eller bebrejder kvinder for. Den nok mest sigende reference stammer fra datidens vigtigste såkaldte visdomstekst, der er en genre i stil med Emma Gads *Takt og Tone*. Det pågældende værk var stilet til mænd, der ville have succes i livet, og det giver råd om, hvordan man bør opføre sig i forskellige sociale sammenhænge, sideløbende med kommentarer om, hvordan samfundet hænger sammen. Den pågældende reference optræder i følgende udsagn: »Der findes faktisk kvinder som de, der er beskrevet i *Kvindens Hån*«. Med andre ord advares der her om, at der virkelig findes den slags utro og løgnagtige kvinder, der beskrives i de slemme af *Petese Fortællingerne*.

Det kan synes paradoksalt, at oldegyptisk litteratur tilsyneladende omfatter et ret væsentligt kvindefjendsk element. I forhold til andre oldtidskulturer

havde kvinder i Egypten betydelige rettigheder. De kunne således frit erhverve og sælge ejendom, arve fra deres forældre eller ægtefælle og lade sig skille, hvis de ikke ønskede at forblive i et ægteskab. Til sammenligning kunne kvinder i det græske parallelsamfund i datidens Egypten ikke agere uden en *kyrios* eller mandlig værge i f.eks. økonomiske og retslige anliggende. Kvinders større rettigheder i det egyptiske samfund ændrer dog ikke ved, at det – som andre samfund på den tid – var altovervejende mandsdomineret.

Det sidste aspekt af *Petese Fortællingerne*, jeg vil fremhæve, angår antologiens angivelige ophavsmand og baggrunden for dens tilblivelse. Værket er som allerede nævnt tilskrevet profeten Petese fra Heliopolis. Denne person var fuldstændig ukendt indenfor egyptologien, da jeg påbegyndte mine studier, men det viste sig hurtigt, at han var genstand for en større litterær tradition i oldtiden. Et enkelt eksempel, der knytter an til den græske oldtid, kan tjene som illustration af de vidtrækkende perspektiver i denne tradition. Igennem arkaisk og klassisk tid valfartede græske mænd til Egypten for at studere. Iblandt dem var en ung mand ved navn Platon (427-347 f.Kr.), der senere skulle opnå stor berømmelse som en af oldtidens førende filosoffer. Flere kilder beretter om hans egyptiske læremestre, bl.a. en papyrus i Johns Rylands Library på University of Manchester. Den fortæller, at Platons læremester i astrologi var – ja, læseren vil formodentligt kunne gætte det – profeten Petese fra Heliopolis. Hvorvidt dette faktisk er historisk korrekt, kan være svært at afgøre; de biografiske oplysninger om oldtidens filosoffer i de litterære kilder er notorisk problematiske, og ifølge en anden kilde levede Petese under kong Nechepsos i det 7. århundrede f.Kr.

Den angivelige forbindelse mellem Petese og Platon er i sig selv interessant, men vigtigere er det, at den gav mig et nyt spor at forfølge, nemlig Petese og astrologien. Her forholdt det sig så heldigt, at jeg nogen tid forinden under et besøg i Beinecke Rare Book & Manuscript Library på Yale University havde opdaget en ikke tidligere oversat papyrus, der også nævnte Petese fra Heliopolis (publiceret i Quack & Ryholt 2019 s. 161-183). Denne papyrus indeholder introduktionen til en astrologisk håndbog, og den sætter ikke blot Petese i forbindelse med astrologien, men kaster også lys over, hvorfor han skulle få den idé at efterlade sig et litterært testamente. Det berettes, at en præst engang fandt en gammel papyrus i templet i Heliopolis. Den bliver straks bragt til kongens residens, og da han spørger sit hof, hvem der kan læse

den gamle tekst, bliver der enstemmigt peget på Petese. Han bliver hidbragt og forklarer, at der er tale om et astrologisk værk forfattet af den guddommelige Imhotep. Imhotep var Egyptens mest berømte vismand og er samtidig det første ikke-kongelige menneske i verdenshistorien, der vides at være blevet guddommeliggjort. Han levede i det 27. århundrede f.Kr., altså omkring to årtusinder før Petese. Og heri ligger der en vigtig pointe. Petese erfarer nemlig, hvorledes Imhoteps minde er blevet eviggjort gennem hans litterære værk. Det kan altså ses som en direkte konsekvens af denne viden, at Petese selv vælger at skabe et værk, som kan sikre, at han vil blive husket eller genopdaget »i en anden tid«, som det beskrives. Og dette ønske skulle komme til at gå i opfyldelse. Ligesom der gik et par tusinde år fra Imhoteps tid, til Petese tolkede det værk, han havde forfattet, skulle der gå omkring to et halvt årtusinde fra Peteses tid, til jeg ved et tilfælde endte med at forske i hans tabte værk. Petese havde på det tidspunkt været glemt i umindelige tider, men ved genopdagelsen af den antologi, han lagde navn til, blev hans minde bragt til live igen, akkurat som han havde håbet.

Andre forskningsspor

Arbejdet med *Petese Fortællingerne* skulle føre til større forskningsprojekter med bredere perspektiver via en mellemstation: den systematiske katalogisering af Papyrus Carlsberg Samlingen. Da de mange papyri fra Tebtunis blev erhvervet i 1930'erne, formodede de involverede forskere, at der var tale om et tempelbibliotek. Dette var dog endnu ikke bredt anerkendt før efter årtusindeskiftet, sandsynligvis fordi kun et begrænset antal tekster var blevet identificeret og offentliggjort. Jeg kastede mig derfor over en systematisk gennemgang og katalogisering af hele samlingen, og det står i dag fast, at vi vitterligt har med et tempelbibliotek at gøre, og at det omfatter omkring fire hundrede manuskripter. Samtidig har nye studier kastet lys over den arkæologiske kontekst, idet det har vist sig, at de mange manuskripter blev deponeret i to kælderrum ved siden af templet dengang, det blev forladt. Takket være arbejdet med samlingen er Københavns Universitet blevet centrum for forskningen i tempelbiblioteket, og langt de fleste manuskripter udgives i serien *The Carlsberg Papyri*, hvor der p.t. er udkommet femten bind, og mange flere er under forberedelse.

FIGUR 3. Indgangen til Bibliotheca Alexandrina, det nyopførte bibliotek i Alexandria, der blev indviet i 2002. Foran bygningen står en 13 meter høj statue, der afbilder en konge fra ptolemæertiden. Den blev opdaget ved undervandsarkæologiske udgravninger og stammer ikke fra det oprindelige bibliotek, der er gået fuldstændig tabt. Foto: Kim Ryholt, 2007.

Oldtidens videnscentre

Studiet af tempelbiblioteket i Tebtunis og dets karakter gjorde mig bredt interesseret i oldtidens biblioteker. Mest berømt er naturligvis biblioteket i Alexandria, der vil være de fleste læsere bekendt (figur 3).

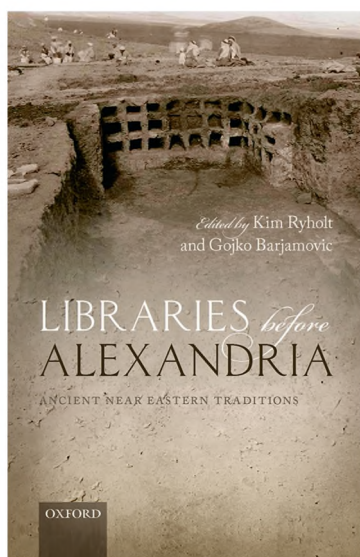
Det præsenteres ofte som det første systematiske forsøg på at samle en omfattende mængde litteratur på ét centralt sted, dvs. etableringen af et videnscenter,

og dets virkningshistorie kan der næppe rejses tvivl om. Mindre kendt er det, at der faktisk havde eksisteret biblioteker gennem et par tusinde år i Nærorienten, da Bibliotheca Alexandrina blev opført i det tidlige 3. århundrede f.Kr. Egypten havde på det tidspunkt længe været mål for tilrejsende studerende fra den grækspro-

gede verden, bl.a. som nævnt Platon, på samme vis som berømte universiteter i dag tiltrækker studerende fra udlandet. Det er næppe noget tilfælde, at den idé og ambition, der førte til Bibliotheca Alexandrina, opstod netop i Egypten.

I dag kender vi kun denne institution fra litterære kilder; intet af dets arkitektur eller bogbestand har overlevet tidens tand. Det står i skarp kontrast til de ældre biblioteker i Nærorienten, der altovervejende kendes fra primærkilder, dvs. de manuskripter, der tilhørte bibliotekerne, og i visse tilfælde endog de bygninger, hvor de blev opbevaret og benyttet. Det betyder, at vi kan sidde med selve bibliotekernes manuskripter og se, hvorledes oldtidens skrivere og brugere arbejdede, f.eks. deres rettelser i teksterne og tilføjelser af kommentarer eller lejlighedsvisse reparationer.

Kildematerialet er overvældende, men indtil for få år siden var langt størstedelen aldrig blevet samlet og præsenteret, og det var derfor fuldstændig ukendt udenfor en meget snæver kreds af forskere. Den situation var et af motiverne til oprettelsen af *Center for Canon and Identity Formation in the Earliest Literate Societies* ved Københavns Universitet, som jeg ledte fra 2008 til 2013. Kronen på dette tværfaglige og internationale

FIGUR 4. Omslaget til *Libraries before Alexandria* (Ryholt & Barjamovic 2019). Bogen giver den første samlede præsentation af de mange private, professionelle og institutionelle biblioteker, som eksisterede igennem de to årtusinder, der lå forud for opførelsen af biblioteket i Alexandria. Foto: Oxford University Press.

forskningsprojekt er bogen *Libraries before Alexandria: The Near Eastern Traditions* (Ryholt & Barjamovic 2019), der for første gang gør det omfattende kildemateriale til gængeligt (figur 4).

Videnskab i oldtiden

De to førende videnskaber i oldtidens Nærorient og Middelhavsområde var medicin og varselstagning. Sidstnævnte er kunsten at spå om fremtiden gennem tolkning af forskellige former for observationer. Bedst kendt er nok astrologien, der tager udgangspunkt i himmellegemers position, men egypterne tolkede også drømme, observationer af dyr og en række andre fænomener. I dag betragtes varselstagning som pseudovidenskab, men den blev taget særdeles alvorligt af oldtidens herskere, der knyttede de førende specialister indenfor både varselstagning og medicin til deres hoffer. Det kunne være af afgørende betydning at vide, hvilke dage der var gunstige, hvis der f.eks. skulle udsendes en militærekspedition. Også menigmand konsulterede specialister for bedre at kunne planlægge liv og dagligdag.

På den baggrund er det ikke overraskende, at der findes langt flere håndbøger i varselstagning end i medicin fra oldtidens verden. Med katalogiseringen af tempelbiblioteket i Tebtunis kunne det påvises, at omkring en fjerdedel af de overleverede manuskripter, næsten hundrede i alt, indeholder demotiske videnskabelige tekster. Derudover omfatter Papyrus Carlsberg Samlingen medicinske tekster, der er skrevet med de hieratiske, græske og koptiske skrifter. Det er en af verdens største samlinger af videnskabelig litteratur fra oldtidens Egypten. Der har i mange år været et stærkt ønske om at få det omfattende materiale publiceret, ikke mindst fordi størstedelen stammer fra græsk-romersk tid (ca. 300 f.Kr.-300 e.Kr.), hvor der foregår et intenst kulturmøde og sker en omfattende udveksling af viden og idéer mellem egyptere, grækere, romere og andre folkeslag. Når teksterne ikke for længst er bearbejdet, skyldes det deres særligt vanskelige beskaffenhed, nemlig den uheldige omstændighed, at de både er særdeles fragmentariske og affattet i et vanskeligt teknisk sprog. En international gruppe talentfulde unge kvindelige forskere er for tiden i færd med at studere og publicere et større udvalg af manuskripterne i forbindelse med deres ph.d.-studier. De indgår sammen med en række eksperter fra flere universiteter i projektet *Scientific Papyri from Ancient Egypt: New Medical and Astrological Texts*, der blev etableret med midler fra Carlsbergfondet i 2017.

Tebtunis og socialhistorien

Arbejdet med Papyrus Carlsberg Samlingen skulle også føre i en anden retning, nemlig fra den elitære verden i biblioteker og specialiseret faglitteratur til dagligdagstekster og socialhistorie. I 2012 blev jeg inviteret til at påtage mig ansvaret for offentliggørelsen af demotiske papyri fra de arkæologiske udgravninger, der blev genoptaget i Tebtunis i 1988 og stadig finder sted (figur 5).

Det tilbud var svært at afslå, eftersom der bliver fundet flere papyri i Tebtunis end noget andet sted i Egypten eller resten af oldtidens verden, og langt de fleste af dem indeholder demotiske tekster, der kaster lys over alle tænkelige aspekter af samfundet (figur 6).

Samtidig har vi at gøre med en af de bedst udgravede og dokumenterede oldegyptiske byer. De mange års udgravninger har fritlagt hovedtemplet, kapeller, præsteboliger og andre boligkvarterer, badeanstalt, spisehaller, en bank, en karavanestation,

FIGUR 5. Ruinerne af bygninger i oldtidsbyen Tebtunis rager op af sandet i ørkenen ud for Fayum oasen, der kan anes i baggrunden. Foto: Kim Ryholt, 2011.

FIGUR 6. En mindre, foldet papyrus dukker frem fra sandet under udgravningerne i Tebtunis. Foto: Kim Ryholt, 2012.

hovedveje og sidegader m.m. Hertil kommer en lang række genstande fra indbyggernes dagligdag af næsten enhver tænkelig slags. Den sjældne kombination af velbevaret byarkitektur og omfattende materielle levn og tekstlige kilder gør Tebtunis til et ideelt socialhistorisk casestudie. Eksempelvis er det muligt detaljeret at studere forskellige sociale grupper, bl.a. godsejere, præster, handlende, skrivere, bønder og slaver. I enkelte tilfælde kan både deres boliger og arbejdspladser endda identificeres.

Således førte Papyrus Carlsberg Samlingen mig ud i ørkenen, hvor jeg tilbragte flere udgravningssæsoner i en teltlejr uden rindende vand og forbindelse til elnettet (se beretningen i Ryholt 2011 (figur 7)).

Her blev jeg meget klogere på det samfund, som hovedparten af vores egen papyrussamling stammer fra, samtidig med at jeg fik indsigt i en enorm mængde nyt materiale. Derefter kunne jeg sammensætte et internationalt hold af eksperter, der i dag samarbejder om at publicere et udvalg på mere end seks hundrede dokumenter.

Blæk og papyrus som teknologier

Et andet spor fører fra oldtidens videnskab til den moderne. De færreste papyrologer (forskere, der arbejder med papyrusmanuskripter) kan undgå at blive fascineret af selve papyrusmediet – og med rette. Blæk og anvendelsen af plantefibre som skriftmedie udgør to af de absolut vigtigste opfindelser i menneskets historie. De var forudsætninger for den skrift, der blev udviklet i Egypten. Men der var også andre teknologier. Den største »konkurrent« i Nærorientens oldtid var anvendelsen af ler og griffel til kileskrift-tavler, der i lang tid var det foretrukne medie i verden øst for Sinai. De egyptiske opfindelser skulle dog komme til at nyde en meget mere omfattende anvendelse, både i tid og rum. Blæk anvendes den dag i dag efter mere end 5000 år, mens papyrus med tiden blev erstattet af pergament og papir, men nåede at blive benyttet igennem 4000 år. Det bør også nævnes, at papyrussens og blækkets gradvise udbredelse til hele Middelhavsområdet blev skelsættende for Europas udvikling. Kong Psammetik I, hvis bestræbelser for at genforene Egypten er nævnt ovenfor, åbnede også landet for græske handelsfolk og lejesoldater, der bl.a. fik lov at grundlægge Egyptens første *polis*, Naukratis. Herved blev der etableret en fast forbindelse mellem de to kulturer, og til den inspiration, de fremmede fandt i Egypten, hørte den effektive anvendelse af skrift og papyrus. I den græske verden skulle en anden

FIGUR 7. Forfatteren i sit 'kontor', et telt opført direkte på sandet ved siden af oldtidsbyen Tebtunis. På bordet ligger de senest udgravede papyri, der netop har gennemgået konservering. Foto: Kim Ryholt, 2012.

skrift, afledt af det fønikiske alfabet, blive foretrukket, men det er overvejende pga. papyrus og blæk, at den græske skriftkultur kunne udvikle sig.

I 2012 blev jeg kontaktet af professor i kemi ved Københavns Universitet Sine Larsen, der var interesseret i et humanistisk perspektiv i forbindelse med et tværfagligt projekt om anvendelsen af de »store infrastrukturer«. Timingen var perfekt, da jeg var interesseret i muligheden for mere indgående undersøgelser af blæk og papyrus, frem for alt om der kunne opnås diagnostiske signaturer for blæk, som kunne bruges til at bestemme tid og sted for produktion og brug. Det endte med et flerårigt samarbejde i forskningsprojektet *CoNeXT* (Copenhagen University Neutron and X-ray Techniques) ved Københavns Universitet 2013-2017 (figur 8). Ankerpersonen for vores mange undersøgelser blev Thomas Christiansen, først som ph.d.-studerende og siden som post.doc. Studierne foregik i et stimulerende internationalt og tværfagligt samarbejde, der førte til diverse laboratorier i ind- og udland, heriblandt *European Synchrotron Radiation Facility* i Grenoble – en højteknologisk institution, der stod i fuldkommen kontrast til mit telt i ørkenen ud for Tebtunis.

Historiens opfindelse

Det sidste spor, jeg vil nævne, bringer os tilbage til idéhistorien og tager udgangspunkt i arbejdet med de

FIGUR 8. Forskere ved *CoNeXT* (Copenhagen University Neutron and X-ray Techniques) udfører blækanalyser ved *European Synchrotron Radiation Facility* i Grenoble. Foto: Poul Erik Lindelof, 2016.

mange fortællinger fra tempelbiblioteket i Tebtunis. Der er gennem tiden blevet gisnet en del om, hvad et oldegyptisk tempelbibliotek kunne tænkes at have indeholdt, og der blev i sagens natur peget på rituelle håndbøger, mytologisk litteratur, hymner, annaler o.lign. Fortællinger ud over de mytologiske har man derimod ikke tænkt på. Det kom derfor som en overraskelse, at der kunne identificeres knap halvtreds sådanne fortællinger under katalogiseringen af de ca. 400 manuskripter fra tempelbiblioteket. En gennemlæsning af hele materialet viste, at teksterne havde én vigtig fællesnævner: De omhandlede alle historiske personer. Det tyder på, at teksterne tjente som en slags historisk litteratur, og det er lige præcis denne slags materiale, tilrejsende som Herodot og Diodor blev præsenteret for, når de spurgte ind til Egyptens ældre historie. Det er imidlertid tydeligt, at beretningerne om de gamle konger og stormænd langt hen ad vejen er fiktive, og særlig interessant er det, at de fleste omhandler diverse former for traumer. Disse traumer var altovervejende fremkaldt af de gentagne invasioner og borgerkrige, som landet var udsat for i det 1. årtusinde f.Kr., og den assyriske invasion i det 7. århundrede f.Kr. fylder særlig meget. I litteraturen bliver disse begivenheder efterrationaliseret. Når landet blev invaderet eller der opstod borgerkrige, var det ikke, fordi der var noget galt med egypterne som folk; det skete derimod på gudernes foranledning som straf for, at den egyptiske konge ikke havde udført sine

rituelle forpligtelser. I andre fortællinger byttes der om på de historiske roller, således at de folkeslag, der havde erobret Egypten, i stedet præsenteres som folk, der var blevet overvundet og ydmyget af egypterne. Eksempelvis kan det læses i en af fortællingerne, hvorledes Djoser, der opførte den første pyramide i Egypten, havde overvundet assyrerne, hvilket er en grov anakronisme, eftersom han regerede helt tilbage i det 3. årtusinde f.Kr.

De fænomener, vi her har med at gøre, kendes også fra andre af datidens kulturer, og mit vigtigste aktuelle forskningsfelt undersøger, hvorledes historie bliver skabt som et litterært konstrukt inden for rammerne af den kulturkamp, der udspillede sig i oldtidens Nærorient og Middelhavsområde. Denne kulturkamp fokuserede, lidt forsimplet formuleret, på, hvem der var først og størst i forhold til alt det, et samfund kunne være stolt af: videnskab, kunst, infrastruktur, erobringer osv. I den proces blev der skabt kulturhelte, og det kan påvises, hvordan de udvikler sig gennem tiden, og hvorledes de overtager bedrifter og træk fra hinanden på tværs af kulturerne. Projektet, der går under navnet *Trauma, Imitatio and the Invention of History*, er for nylig blevet støttet af en *Semper Ardens* Monografi-bevilling fra Carlsbergfondet.

Nye destinationer

Afslutningsvis skal det bemærkes, at Papyrus Carlsberg Samlingen trods mange års intensive studier stadig er et skatkammer for forskningen. De fleste manuskripter er efterhånden katalogiseret, men der gøres løbende vigtige opdagelser i takt med, at de fragmentariske tekster bliver sammenstykket, nærstuderet og bearbejdet til publikation. Derudover erhverves der fra tid til anden nye papyrusmanuskripter, takket været generøse bevillinger fra Augustinus Fonden og Carlsbergfondet. Disse nyerhvervelser er nøje strategisk udvalgte. Der er en del papyrusmanuskripter på antikvitetsmarkedet, men meget af materialet mangler dokumentation for, at det er lovligt at sælge, og størstedelen hører til kategorien *more of the same*. Eksempelvis kommer fragmenter af den oldegyptiske Dødebog ofte i handlen, men de fleste bidrager kun med begrænset ny viden. I de sidste ti års tid er det dog lykkedes at finde en række særdeles vigtige papyri. Jeg vil særligt fremhæve tre erhvervelser.

Den første blev foretaget i 2012 og vedrører et arkiv bestående af halvtreds dokumenter, der tilhørte en lejesoldat ved navn Horus (ca. 144-88 f.Kr.; Christian- sen 2013). Han levede i en militærlejr ved byen Pathyris

i det sydlige Egypten, blot en generation før den berømte Kleopatra. Arkivet er et af de ganske få, der er overleveret mere eller mindre intakt fra det gamle Egypten, hvilket i sig selv er interessant. Vigtigere er det, at dokumenterne giver en detaljeret indsigt i en lejesoldats liv og dagligdag og således udgør et væsentligt casestudie i socialhistorien. Der er endvidere knyttet dramatiske omstændigheder til netop dette arkiv, idet den militærlejr, lejesoldaten levede i, blev rendt over ende og fuldstændig ødelagt under et oprør i 88 f.Kr. Da hverken Horus eller hans familiemedlemmer hentede hans skøder eller andre værdipapirer efter lejrens ødelæggelse, er det sandsynligt, at ingen af dem overlevede de voldsomme begivenheder.

I 2015 erhvervede Carlsbergsamlingen store dele af et skrøbeligt, men yderst sjældent og vigtigt medicinsk manuskript fra ca. 1400 f.Kr. Louvremuseet havde ti år tidligere købt tilsvarende materiale, og det viste sig hurtigt, at der er tale om forskellige dele af det samme manuskript. Hele papyrussen er sidenhen blevet konserveret på fornemste vis af franske konservatorer, og det digitalt rekonstruerede manuskript er det næststørste fra oldtidens Egypten. Det bearbejdes p.t. som en del af projektet om videnskabelig litteratur.

Den seneste erhvervelse fandt sted for blot et års tid siden, i efteråret 2018, og består af tre perfekt bevarede dokumenter tilhørende en far og søn, der tjente som *choachytter* på Thebens vestbred i det 6. århundrede f.Kr. (Christensen & Ryholt). *Choachyt* kan ordret oversættes med »vandskænk«, og udøverne af denne profession levede af at ofre særligt den mest basale livsnødvendighed, vand, til de døde mod betaling fra de efterladte familiemedlemmer, der så selv slap for at udføre denne forpligtelse. Professionen fandtes under forskellige betegnelser igennem hele den oldegyptiske historie. Der kendes yderligere papyri fra andre choachytter, og det synes sandsynligt,

at de alle boede i samme område, sådan som det også kendes fra andre professioner. Desværre stammer ingen af papyruserne fra dokumenterede udgravninger, og det pågældende område, der må ligge et sted på vestbredden, er endnu ikke lokaliseret. Teksterne er allerede oversat, og det har vist sig, at der atter er en forbindelse til Louvremuseet, der helt tilbage i 1890'erne erhvervede en række papyri, som tilhørte den vigtigste samarbejdspartner til den far, der nævnes i vores papyri. Dokumenterne er endvidere interessante, fordi de stammer fra den tid, da man gik fra den hieratiske til den demotiske skrift i Theben; tilmed repræsenterer to af teksterne en hidtil ukendt type dokument.

Bibliografi

- Christensen, Ida Adsbøl & Kim Ryholt 2019: »Choachytter i København«, i: *Papyrus* 39/1, s. 16-23.
- Christiansen, Thomas 2013: »Horus-arkivet«, i: *Papyrus* 33/1, s. 4-9.
- Frandsen, Paul John 1993: »Foragt ikke det små for at du ikke selv skal blive lille«, i: *Carlsbergfondet Årsskrift 1993*, s. 39-45. København 1993: Rhodos.
- Quack, Joachim Friedrich & Kim Ryholt 2019: *The Carlsberg Papyri 11: Demotic Literary Texts from Tebtunis and Beyond*. København: Museum Tusulanum Press (CNI Publications, bind 36).
- Ryholt, Kim 1999: *The Carlsberg Papyri 4: The Story of Petese son of Petetum, and Seventy Other Good and Bad Stories*. København: Museum Tusulanum Press (CNI Publications bind 23).
- Ryholt, Kim 2006: *The Carlsberg Papyri 6: The Petese Stories II*. København: Museum Tusulanum Press (CNI Publications bind 29).
- Ryholt, Kim 2011: »Oplevelser i den græsk-romerske by Tebtunis«, i: *Papyrus* 31/2, s. 34-40.
- Ryholt, Kim & Gojko Barjamovic 2019: (udg.) *Libraries before Alexandria: Ancient Near Eastern Traditions*, Oxford University Press.